

BIOETIKA A ENVIRONMENTÁLNÍ ETIKA V PŘÍPRAVĚ BUDOUCÍCH UČITELŮ OV A ZSV

Petr JEMELKA

Abstrakt: *Příspěvek ukazuje potřebu rozšířit obsah „tradiční“ etiky o témata bioetická a o etiku environmentální. Obě tyto dílčí disciplíny sledují závažné otázky současného světa související s environmentální krizí, chápáním hodnot zdraví a života. Zdůrazňování významu bioetiky a environmentální etiky není jen „módním trendem“, jejich témata se zabývají závažnými problémy budoucnosti civilizace, stávají se součástí politických dokumentů. Péče o zdraví, populační politika i ochrana životního prostředí hrají důležitou úlohu v programu politických stran a ve volebních kampaních na regionální i celostátní úrovni. Bioetická a environmentální etika má důležité místo nejen v předmětech přírodovědných, ale také v předmětech společenských, především v občanské výchově na základních školách a v základech společenských věd na školách středních. Ani bioetika, ani environmentální etika by tedy neměly chybět ve vzdělávacích programech budoucích učitelů těchto předmětů.*

Klíčová slova: *etika, bioetika, environmentální etika, ochrana životního prostředí, zdraví, vzdělávání učitelů, vzdělávací programy*

Brněnský filosof Josef Šmajš ve své Nájemní smlouvě se Zemí píše: „Globalizovaná kultura znehodnocuje i tradiční strukturu a obsah školního vzdělání. Škola nám i dnes předává mnoho užitečných poznatků, ale v senzitivní fázi lidské ontogeneze, v níž se poznání relativně snadno spojuje s hodnotami, nerozvíjí k přírodě uctivé myšlení. Ze školy nevíme, co je příroda a přirozená evoluce...“¹

Právě vědomí či intuitivní vnímání této situace je podnětem a inspirací všech tvořivých a zapálených učitelů, metodiků či pracovníků ekocenter, usilujících o překonání tohoto kognitivního i emocionálního deficitu ve výchově a vzdělávání.

Důležitou a nezbytnou součástí tohoto úsilí je jistě rozvíjení přírodovědné stránky výchovně vzdělávacího úsilí. Společenskovědní potenciál je však také nemalý; jednou z významných oblastí, které poskytují uvedené problematice prostor ve svém rámci,

¹ Šmajš, J., Nájemní smlouva se Zemí. In: Jemelka, P., Lesňák, S., Environmentální etika. Prešov 2008, s. 90.

je i občanská výchova na základních školách a základy společenských věd na školách středních. Z tohoto důvodu považujeme environmentální tematiku za důležitou stránku přípravy budoucích učitelů uvedených předmětů, neboť daný tematický okruh se dotýká prakticky všech stránek či součástí obsahu tohoto studia (filosofie, etika, politologie, estetika, kulturologie, ekonomie atd.).

V této souvislosti je vhodné si také uvědomit, že bioetická a environmentální témata se v současnosti stávají velmi významnou oblastí reálné politiky. Otázky zdravotní péče, populační politiky nebo problematiky ochrany životního prostředí tak tvoří podstatnou složku volebních programů většiny politických subjektů – od úrovně komunální až po celostátní (včetně zahraničně politické) – viz např. koncepce trvalé udržitelnosti jako standardní politická doktrína celé řady států.

Přobíhající společenský diskurs tak vyžaduje kultivaci žáků a studentů nejen ve směru informovanosti, ale i schopnosti vést dialog (rozvíjení tolerantnosti, umění argumentace atd.). Uvedená témata proto úzce souvisejí s kultivací hodnotové a postojoyvé složky osobnostního vývoje.

Předmětem našeho zájmu v tomto příspěvku je oblast, která představuje rozšiřování obsahu a oboru působnosti tradiční etiky – tedy tzv. etika environmentální a bioetika. Obě nesporně reflektují velmi aktuální otázky současnosti (globální krize prostředí, hodnota zdraví a života atd.). Tyto otázky nejsou pouze módním trendem, ale dotýkají se významně perspektiv naší civilizace.

Ani příprava kvalifikovaných učitelů se proto neobejde bez tohoto k životní praxi výrazně směřujícího aspektu filosofie a etiky. Učitelé OV a ZSV budou ve svém výchovně-vzdělávacím působení i tyto otázky nutně otevírat. Z tohoto důvodu vznikl (v rámci uvedeného rozvojového projektu) na naší katedře nový kurs (Bioetika), který má právě v této části odborné přípravy budoucích učitelů pomoci při základní orientaci v problematice značně vnitřně tematicky členité a náročné, nesporně však také velmi atraktivní.

Cílem tohoto příspěvku není uvedení podrobnější informace o obsahové podobě onoho nově zavedeného kursu.² Chceme zde nastínit jisté koncepční pojetí uvedených oborů (bioetiky a environmentální etiky), které se stalo konkrétním metodickým východiskem při jeho koncipování.

Začneme však nejprve odkazem na dokument s mezinárodní platností – na Všeobecnou deklaraci o bioetice a lidských právech z roku 2005.³ Tento text je reakcí na soudobý vědeckotechnologický rozvoj a ústí do požadavku přijetí globální odpovědnosti i za jeho morální stránku. Ona odpovědnost se týká jak zachování kulturní diversity a zájmů budoucích generací, tak i biodiversity - ochrany všech forem života. Zde se vychází z toho, že člověk je integrální částí biosféry, jako jediný tvor je však také za své jednání zodpovědný a je schopen si tuto odpovědnost uvědomovat.

Odkazem na tento klíčový dokument chceme argumentačně podpořit přístup, který jsme zvolili při tvorbě naší koncepce kursu bioetiky. Jde totiž o to, že v současnosti se můžeme setkat s dvojitým pojetím tohoto oboru. Jeho obvyklé (z našeho hlediska však zúžené) chápání redukuje bioetiku víceméně na reflexi otázek etiky medicínské a ošetrovatelské. V obecném smyslu se tento pohled dopouští antropické redukce re-

² V příloze nabízneme sylabus tohoto nového kursu.

³ Viz Universal Declaration on Bioethics and Human Rights. UNESCO, Paris 2005.

flektované problematiky, kdy se zabývá především morálními aspekty lidského zdraví a nemoci, umírání a smrti či lidské reprodukce.

Širší pojetí chápe však bioetiku jako specifickou reflexi fenomenu života (ne tedy jen lidského života). Život je zde pojímán jako univerzální hodnota – což ostatně odpovídá původnímu vymezení bioetiky v době jejího vzniku v 70. letech minulého století. Z tohoto důvodu pak do oboru působnosti takto pojaté bioetiky lze včlenit a smysluplně rozvíjet i etiku environmentální.

Lze to vyjádřit i tak, že ono zúžené obvyklé pojetí bioetiky vede až k paradoxu, kdy etika života věnuje nejvíce zájmu smrti a utrpení a celek života redukuje ve své pozornosti jen na život lidský. Druhým zásadním problémem je pak i to, že se jedná o redukcí také v tom smyslu, že jde vesměs o etiku aplikovanou (typicky profesní etika pracovníků ve zdravotnictví atp.).⁴

Námi preferované širší pojetí bioetiky se opírá o ústřední hodnotu – život – a proto v sobě zahrnuje jak onu reflexi specificky antropickou, tak i pozornost hodnotové a morální dimenzi existence mimolidských životních forem. Zahrnuje tedy v sobě i onu relativně autonomní oblast etiky environmentální.

Bioetika je tak rozvíjena s vědomím potřeby propojení reflexe biologické (včetně ekologické) a sociální – antropologické i kulturologické. Také propojuje přístup systematický (vymezení základních problémových okruhů, definování klíčových pojmů) s rovinou historiografickou, zabývající se vývojem reflexe dané problematiky jako podstatné a důležité součásti celku etické teorie.

V prosazování takového pojetí bioetiky a jejího základního tématického vymezení současně můžeme spatřovat i jistou možnost smysluplného inovování společenskovední výuky. Jedná se totiž o zcela konkrétní vazbu na okruhy problémů, které jsou velmi atraktivní (i díky působení médií). Proto se právě bioetické otázky mohou stále více stávat právě v horizontu výuky společenskovedních předmětů výrazně konkrétnější podobou toho, jak se žáci a studenti setkávají s aktuálními tématy a problémy soudobého světa.

Jak již bylo uvedeno, tato situace si ovšem vyžádá další prohloubení odborné přípravy učitelů, kteří budou potřebovat konkrétní informace o situaci v souvisejících vědních oblastech, o realizačních technologických možnostech i o stavu legislativy a základních platných právních norem, dotýkajících se ve své působnosti např. výzkumu, medicínských oborů, oblasti lidské reprodukce, hygieny, ale i zacházení se zvířaty a právního zakotvení ochrany prostředí.

Důležitá je i propojenost této „informační báze“ se znalostí konkrétní politické a ekonomické situace – jako aktuální příklady tu můžeme uvést rozličné aspekty zdravotnické reformy, podpory programu biopaliv, ale i některé stránky problematiky menšin (zdroje rasismu a xenofobie) aj.

Bioetickou problematiku lze z těchto důvodů zřejmě považovat za cestu, která může úspěšně dokázat opřít výchovné a vzdělávací aspekty (nejen) v nauce o společnosti o konkrétní, zajímavá a důležitá témata, do nichž lze převést původně mnohdy značně nezáživou všeobecnou podobu vyučování.

⁴ Aplikovaná etika nedisponuje vlastním autentickým hodnotovým základem, ale opírá se obvykle o velmi obecnou formulaci hodnot s vysokou mírou abstrakce, která poskytuje možnost jejich univerzalistické aplikovatelnosti.

Takto lze budovat významnou vazbu např. na oblast působnosti multikulturní výchovy (viz např. uvedená problematika xenofobie a rasismu) nebo na výchovu globální (environmentální tematika z hlediska globální krize životního prostředí, problematika humanitární pomoci či medicínské etiky v rozvojových zemích atp.).

Díky této obsahové atraktivitě a různorodosti můžeme současně poukázat i na to, že ona pestrost poskytuje také významnou inspiraci didaktickou. Myslíme tím zejména možnosti rozvoje využití méně tradičních vyučovacích metod – právě v souvislosti s výrazně diskursivním charakterem samotné bioetiky.⁵ Vhodné metody přitom mohou výrazně zlepšit úroveň výuky nejen v nauce o společnosti – projekty, případové studie, simulační hry, brainstorming aj. Jsou tedy významným faktorem vytváření tak žádoucích mezioborových vazeb. Bioetická problematika tedy může nabízet významné propojení s dalšími předměty přes průřezová témata. V neúplném výčtu si takto lze představit např. možnosti v oblasti problematiky volby povolání (věda, medicína, kosmetika, zemědělství), rodinné výchovy (zdraví, reprodukce, péče o handicapované), estetické výchovy (neopakovatelnost a krása živé přírody, esteticky tvořivý aspekt projektové výuky), otázek zdravého životního stylu (hygienu, výživa, péče o zdraví) atd.

Přes bioetická témata tak vede jedna z cest ke skutečně tvořivé škole, neboť se jedná o oblast, která nestojí jen na vágních a všeobecných motivech či tématech, ale disponuje velmi hutnou konkrétní informační bází. Ta je aktuální a atraktivní (viz např. klonování) a přitom vcelku dobře dostupná pro základní orientaci; nabízí tedy významný tematický (a současně životně důležitý) potenciál pro smysluplné výchovně vzdělávací aktivity.

Příloha:

BIOETIKA

(syllabus pro Katedru občanské výchovy PdF MU Brno)

I. Úvod do studia bioetiky

1. Bioetika jako součást etické teorie; antropocentrický a biocentrický obor působnosti bioetiky; aplikační (normativní) a deskriptivní pojetí bioetiky.
2. Věda a technika jako přímé zdroje bioetických témat (výzkum na biologickém materiálu, možnosti medicínských technologií, antropogenní změny biosféry).

II. Bioetická reflexe hodnoty živé přírody

1. „Život“ – ústřední kategorie bioetiky (od biologického k axiologickému vymezení).
2. Otázka práv živých organismů v soudobém kontextu (klonování a genetické inženýrství).
3. Environmentální etika (vznik a vývoj etické reflexe problémů životního prostředí).

III. Antropologické otázky bioetiky

1. Lidský život jako specifická hodnota; hledání lidské přirozenosti; otázka oprávněnosti ovlivňování lidského života (zásahy do lidského chování, výzkum na člověku, etické aspekty legislativy – absolutní trest, eugenika, problém rasismu).

⁵ Pro tento obor je totiž charakteristické, že není doménou pouze expertní, ale zahrnuje i celospolečenský veřejný diskurs nad citlivě vnímanými tématy (typicky např. interrupce, euthanasie ap.).

2. Počátky lidského života (etické aspekty lidské reprodukce, asistovaná reprodukce; prenatální diagnostika a její morální důsledky, interrupce).
3. Lidský život ve zdraví a nemoci; tělesné a duševní zdraví jako hodnota; délka a kvalita života; otázky lékařské a ošetrovatelské etiky (práva pacientů, etické aspekty transplantací).
4. Bioetická reflexe umírání a smrti (smrt jako součást života, lidské zásahy do přirozeného konce života - euthanasie, sebevražda).

IV. Bioetika a výchova k občanství

1. Bioetické otázky jako důležitá součást výchovy a vzdělávání (rozvoj znalostí, dovedností a postojů); občan a péče o zdraví (význam dobrovolného dárcovství krve a kostní dřeně; prevence; zdravý životní styl)
2. Nároky na učitele.
3. Hlavní doporučené metody.

BIOETHICS AND ENVIRONMENTAL ETHICS AS PART OF THE TRAINING OF FUTURE CIVICS AND SOCIAL SCIENCES BASICS TEACHERS

Abstract: This paper focuses on the area of extending the contents and scope of traditional ethics by bioethics and environmental ethics. They undoubtedly reflect very serious issues of the contemporary world (global environmental crisis, the value of health and life etc.). These issues are not a simple fashionable trend, but they significantly touch upon the future prospects of our civilization. Bioethics and environmental topics thus currently become a substantive part of real politics. The issues of health care, population policy or protection of the environment therefore make an important part of campaign platforms of most political entities – from local to national levels.

Training of qualified Civics teachers thus cannot leave out this aspect of philosophy and ethics which has such strong ties to practical life issues.

Bioethical issues are thus a way to a really creative school education. They are based upon a concrete information basis, which is up-to-date and attractive (e.g. the question of cloning) and yet easily available to get oriented in the subject. They therefore have an important potential for meaningful educational/instructive activities.

Keywords: bioethics, environmental ethics, environmental crisis, health, protection of the environment, training of teachers, educational programmes